

بررسی و تحلیل دو فرش شکارچرخ و بشریت از آثار طراح فرش اصفهانی، عیسی خان بهادری

فاطمه طاهری‌راد، دانشجوی کارشناسی ارشد فرش (مواد اولیه و رنگرزی)، دانشگاه بیرجند

fatemeh.taheerirad@birjand.ac.ir

آرزو پایدارفرد (نویسنده مسئول)، استادیار دانشگاه بیرجند

a.paydarfard@birjand.ac.ir

چکیده

طرح‌های سنتی ایرانی بر مبنای گردش‌های اسلیمی و ختایی پس از عصر شاه عباس کبیر، کاربردی عام در تمام آثار و اشیاء ایرانی پیدا کرد. هنرمندان اصفهان بر روی بناها و مساجد و کاشی‌کاری‌ها و قلمزنی و حتی بر جلد کتاب‌ها، مینیاتور، تذهیب و نقش قالی از این طرح‌ها استفاده می‌کردند.

عیسی بهادری (۱۳۶۵-۱۲۸۴) یکی از افرادی است که آموزش طراحی، نقشه‌کشی و بافت فرش را به روش علمی و منسجم در طی مدت طولانی هدف کار خویش قرار داد. در این مقاله ویژگی‌های سبک طراحی عیسی بهادری با مطالعه دو فرش شکارچرخ و بشریت مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد. سؤالات اساسی مقاله این چنین تبیین می‌شود؛ (۱) طراحی فرش استاد عیسی بهادری چه ویژگی‌هایی دارد؟ (۲) مهم‌ترین شاخصه‌های تصویری دو فرش با توجه به موضوع این دو فرش چیست؟ نتایج مشخص می‌کند که هنرمندان اصفهان، ادامه دهنده مکتب علی هروی و کمال‌الدین بهزاد بودند. عیسی بهادری دارای سبک خاص خود بوده و برای اولین بار از مفاهیم عرفانی و نمادین در طراحی قالی‌ها استفاده کرده است. شاخصه تصویری فرش بشریت عیسی خان بهادری، نقش‌مایه انسان است که همچنین در فرش شکارچرخ این شاخصه در ترنج مشاهده می‌شود. نقش‌مایه‌های پلنگ، مرغابی، عقاب و غزال نیز در طراحی فرش‌های عیسی خان دیده می‌شود که بر نمایش زمین، آسمان و رخداد پدیده‌های طبیعی تأکید دارند.

واژه‌های کلیدی: فرش اصفهان، عیسی بهادری، شکارچرخ، بشریت، طرح و نقش

مقدمه

اصفهان، این شهر نزدیک مرکز کشور، دارای آب پربرکت زاینده رود و هوای ملایم و سالم است که در قرن پانزدهم، بزرگ‌ترین شهر فارسی زبان امپراطوری ایران بوده است. (ادوارز، ۱۳۵۷: ۳۴۲). از میان طراحان مشهور و به‌نام فرش اصفهان می‌توان از احمد ارچنگ، سید جعفر رشتیان، رضا شاکری، عباس کرباسیون، عیسی بهادری، احمد شکرانی، اصغر بیات و اکبر مهدی‌ای نام برد (ژوله، ۱۳۸۱: ۱۸۳). استاد عیسی بهادری فرزند موسی در سال ۱۲۸۴ ه.ش در روستای آقچه کهریز کمیجان از توابع اراک متولد شد. در مدرسه کمال الملک تحصیل کرد و با سمت استادی به اخذ مدرک لیسانس نائل آمد. وی در رشته‌های مختلف هنر نقاشی نظیر رنگ روغن، مینیاتور سازی و طراحی فرش تجربیات بسیاری کسب کرد. آثار ارزنده وی در طراحی فرش (بشریت، شکار چرخ، ستاره دریایی، قالیچه مرغ و خروس، تنازع بقاء، تشعیر و پروانه‌ها) سبب شد تا در نمایشگاه بروکسل جایزه سال طلا و دیپلم افتخار و نشان درجه یک هنری را از کشور فرانسه از آن خود نماید. استفاده شایسته از اسلیمی‌ها و ختایی‌ها، زایش‌های مکرر آنان و ایجاد خلاقیت‌هایی که همواره از قلم او نشأت می‌گرفت، طراحی‌های فرش او را منحصر به فرد ساخت (اشتنبرز، ۱۳۸۴: ۶۴). لازم به ذکر است، نقوش اسلیمی و ختایی از یک سو بر بناها و ساختمان‌های عصر صفوی و از سوی دیگر بر گستره مناسبی نظیر فرش به اوجی از زیبایی و کمال می‌رسد (صوراسرافیل، ۱۳۸۱: ۲۱۲).

با توجه به مکتوبات حداقلی درباره این طراح فرش اصفهانی و آثار ایشان که کمتر نگاه محققان را به خود جلب کرده است و همچنین با توجه به اهمیت فرش اصفهان و جایگاه طراحان فرش اصفهان به ویژه عیسی‌خان بهادری، سؤال اصلی مقاله حاضر این گونه تبیین شده است: مهم‌ترین شاخصه‌های تصویری دو فرش بشریت و شکار چرخ عیسی‌خان بهادری، با توجه به موضوع این دو فرش چیست؟ هدف مقاله حاضر نیز، بررسی و تحلیل دو نمونه از آثار طراحی فرش عیسی‌خان بهادری، فرش بشریت و شکار چرخ از لحاظ شاخصه‌های تصویری و ویژگی‌ها است.

روش تحقیق در مقاله حاضر توصیفی و تحلیلی است که برای پیشبرد این مهم در بدنه تحقیق، ابتدا در مورد هنرهای مختلف اصفهان در دوره‌های تاریخی از جمله دوره صفویه که عصر نوینی در تاریخ فرهنگ و هنر ایران بوده است و آثار و تبعات بسیاری در زمینه‌ها از جمله سیاست و اقتصاد، تفکر و فرهنگ و به تبع آن هنر و معماری به دنبال داشته، مستندات ارائه شده است. پس از آن، فرش اصفهان به عنوان یکی از بهترین فرش‌های ایران در دوران سلطنت شاه عباس در دوره صفویه که با انتقال پایتخت به اصفهان دوران طلایی

رونق و شکوه این شهر بررسی می‌شود. در نهایت، دو فرش شکار چرخ و بشریت توصیف و از منظر طراحی فرش، تحلیل ساختاری می‌شود. مستندات مقاله نیز از منابع کتابخانه‌ای استخراج شده است.

پیشینه تحقیق

در برخی از کتاب‌ها چون اصفهان شهر بهشت اثر هنری استرلین، پژوهش در فرش ایران اثر تورج ژوله، راز نفیس‌ترین و ارزنده‌ترین فرش‌های دنیا اثر رضا حکمت‌نژاد، قالی و قالیچه‌های شهری و روستایی ایران اثر اریک اشتنبر، فرش ایران اثر محمد جواد نصیری و فرشنامه ایران اثر دکتر حسن آذریاد و فضل‌الله حشمتی رضوی درباره زندگی‌نامه عیسی‌خان بهادری و طراحی فرش‌های او سخن به میان آمده است. همچنین در این زمینه می‌توان به کتاب طراحان بزرگ فرش ایران اثر شیرین صوراسرافیل، بیوگرافی و آثار عیسی بهادری اثر جعفرقلی دادخواه در ماهنامه نقش و فرش و مقاله شورآفرینش که نگاهی دارد به احوال و آثار عیسی بهادری و اثر محمود افتخاری است، اشاره نمود.

نادر سید حسینی نیز در پایان‌نامه کارشناسی خود (۱۳۹۴) به راهنمایی دکتر آرزو پایدارفرد در دانشگاه بیرجند به بررسی، تجزیه و تحلیل آثار هنرمندانی چون استاد بهادری، استاد ارچنگ و استاد رستم شیرازی پرداخته است. محمد مظفری‌زاده یزدی و دکتر سعید سید احمدی زاویه (۱۳۹۲) نیز در مقاله‌ای با عنوان اهمیت موضوع در طراحی قالی عیسی بهادری، به سبک طراحی فرش و چگونگی خلق اثر با توجه به موضوع در طراحی فرش‌های این استاد پرداخته‌اند. در این مقاله، آثار طراحی فرش بهادری، به دو گروه موضوعی و غیرموضوعی تقسیم می‌شود و تأثیر موضوع در روش طراحی و سامان‌بندی بررسی شده است. این مقاله برگرفته از پایان‌نامه نویسنده اول با عنوان "مطالعه و شناسایی روش طراحی فرش در آثار چهار استاد طراح معاصر اصفهان" به راهنمایی دکتر سید احمدی زاویه است.

در سال‌های اخیر، نویدی‌نژاد و یزدان‌پناه (۱۳۹۶) نیز در مقاله خود با عنوان "مطالعه تطبیقی روش عیسی بهادری و جواد رستم شیرازی در طراحی فرش اصفهان"، شگردهای نقش‌مایه‌سازی عیسی بهادری و جواد رستم شیرازی را مورد مقایسه قرار داده و چند تصویر از نقش‌مایه‌های فرش ستاره دریایی نیز در این مقالات موجود است. منابع فوق و مقاله مذکور که تا حدی به موضوع این پژوهش نزدیک هستند، پیشینه مطالعاتی پژوهش حاضر محسوب می‌شوند لذا وجه تمایز این مقاله با نمونه‌های پیشین، تمرکز بر دو فرش از آثار طراحی فرش استاد بهادری و بررسی طرح و نقش آن در ارتباط با عناصر طبیعت و ساختار ترکیب‌بندی فرش‌ها و استفاده از نقش‌مایه‌های آن به منظور خوانایی بهتر طرح فرش است. قابل ذکر است

که آثار استاد بهادری در طراحی و انتخاب مضامین، از چنان وسعتی برخوردار است که با نگارش چند مقاله، حق مطلب ادا نمی‌شود؛ از این‌رو، تجزیه و تحلیل آثار وی، نگارش مقالات متعددی را می‌طلبد.

هنرهای مختلف اصفهان (در دوره تاریخی صفویه)

در زمان صفویه با انتقال پایتخت به اصفهان دوران طلایی رونق و شکوه این شهر آغاز می‌شود. بناهای عالی و هنرمندانه، گسترش مساجد، مدارس، بازارها و حمایت بی‌دریغ از متفکران و هنرمندان در دوران شاهان اولیه صفوی به خوبی توانست این شهر را اهمیتی در خور شهرهای بزرگ جهانی بزرگ ببخشد. اصفهان در این عصر تدریجاً تمام ویژگی‌ها و امکانات هنری شهر تبریز را به خود اختصاص می‌دهد. مکتب اصفهان تداوم و تکامل مکتب تبریز و هنرمندان اصفهان ادامه‌دهندگان راه مکتب علی هروی و کمال‌الدین بهزاد هستند. در این دوره خوشنویسی به دست میرعماد و مینیاتور با قلم سلطان محمد و رضا عباسی به اوج می‌رسد. طراحی سنتی ایرانی از یک سو بر بناها و ساختمان‌های عصر صفوی و از سوی دیگر بر گستره مناسبی نظیر فرش به اوج باورنکردنی از زیبایی و کمال دست می‌یابد. اصفهان از نظر سیسیل ادوارز از لحاظ معماری و خیابان بندی نخستین و بهترین شهر ایران است و دارای بزرگترین میدان‌های جهان است و تنها میدان قابل مقایسه با آن میدان سرخ مسکو است و خیابان مشهور چهارباغ هم که شهر را به دو قسمت تقسیم می‌کند (ادوارز، ۱۳۵۷: ۳۴۲).

عصر طلایی فرش اصفهان

نخستین کارگاه قالی‌بافی در زمان سلطنت شاه عباس کبیر (۱۶۲۹-۱۵۸۸ م) در اصفهان ساخته شد. کارگاه‌های دربار صفوی متصل به کاخ سلطنتی در جنوب کاخ عالی‌قاپو بین میدان شاه و چهل‌ستون با استفاده از بهترین مواد اولیه و زیر نظر شخص شاه عباس به کار می‌پرداختند. فرش‌های ارزشمند، بیشترشان در شهرها و روستاهای اطراف اصفهان تهیه می‌شد زیرا خود شهر اصفهان به واسطه داشتن آب آلوده به گچ، مناسب این صنعت نبود. احیای مجدد صنعت قالی‌بافی در اصفهان به دوران سلطنت ناصرالدین شاه قاجار باز می‌شود اما از چگونگی احیا و رونق مجدد قالی‌بافی در اصفهان دوره قاجاریه اطلاع دقیقی در دست نیست اما گفته می‌شود فرزند ناصرالدین شاه، ضل‌السلطان زمانی که والی اصفهان بود زنی از کردستان گرفت و به اصفهان آورد و آن زن چون قالی‌بافی می‌دانست شاهزاده مایل شد تا چند دستگاه برایش محیا کنند (ژوله، ۱۳۸۱: ۱۸۴).

اصفهان یکی از ۹ شهر مرکز قالی‌بافی است. محصول دستگاه‌های بافندگی اصفهان را به سه دسته می‌توان تقسیم کرد: (۱) صنعت قالی‌بافی اصفهان و روستاهای مجاور (۲) بافته‌های بختیاری (۳) قالیچه‌های عشایر و ایلات لر

قالی‌بافی در زمان شاه عباس کبیر به اوج خود رسید (ادوارز، ۱۳۵۷، ۳۴۲). از جمله قالی‌های دوره صفویه، جلسی و شیخ صفی در موزه ویکتوریا آلبرت لندن، شکارگاه در موزه پولدی پترولی میلان نگهداری می‌شود (صوراسرافیل، ۱۳۸۱: ۲۱۰).

طراحان فرش اصفهان (دوره معاصر)

هنرمندان اصفهان نه تنها بر روی بناها، مساجد و کاشی‌کاری‌ها و قلم‌زنی بهترین بودند و حتی بر جلد کتاب‌ها و مینیاتور و تذهیب و نقش قالی از طرح‌های سنتی به بهترین نحو بهره می‌بردند. هنرمندان طراح و نقاش اصفهان را می‌توان به دو گروه نسبتاً متمایز تقسیم کرد. این طبقه‌بندی لزوماً دلیل بر تفاوت و یا تمایز سبک کارشان نیست بلکه از لحاظ بخش خصوصی و یا دولتی بودن معرفی می‌شود. مثلاً هنرمندی نظیر جواد رستم شیرازی که اکنون در بخش خصوصی کار می‌کند و عیسی بهادری در بخش دولتی دیده شده است. قالب هنرمندان بزرگ اصفهان با گذراندن دوره‌های سخت به مقام استادی رسیده‌اند. مشخص‌ترین تفاوت بین هنرمندان دولتی و غیردولتی تفاوت بین نظم و رهایی و آزادگی است، بدین معنی که هنرمندان وابسته به هنرستان هنرهای زیبای اصفهان و هنرمندان مشابه آن‌ها در هنرستان عالی تهران به خاطر کار در چارچوب اداری، حاصل هنر آنان، ناب بوده است. از میان طراحان مشهور و به‌نام فرش اصفهان می‌توان احمد ارچنگ، سید جعفر رشتیان، رضا شاکری، عباس کرباسیون، عیسی بهادری، احمد شکرانی، اصغر بیات، اکبر مهدی‌ای را نام برد. از تولید کنندگان معروف می‌توان به خانواده صیرفیان و همچنین خانواده صفدرزاده حقیقی اشاره کرد. فرش معروف احمد نیز از شاخص‌ترین فرش‌های اصفهان بوده است (ژوله، ۱۳۸۱، ۱۸۶).

عیسی بهادری، معرفی سبک و آثار او

استاد عیسی بهادری فرزند موسی در سال ۱۲۸۴ ه.ش در توابع شهرستان اراک متولد شد. وی پس از پایان تحصیلات مقدماتی وارد مدرسه کمال‌الملک شد و با سمت استادی به اخذ مدرک لیسانس نائل آمد (حشمتی رضوی، ۱۳۷۲: ۴۴۵). وی در رشته‌های مختلف هنر رسامی، نظیر رنگ روغن، مینیاتورسازی و طراحی فرش تجربیات بسیاری کسب کرد و با خلاقیتی که در ایده و طراحی و اجرا از خود نشان داد، صاحب سبک شد (تصویر شماره ۱). دو اثر از طراحی فرش‌های ایشان، فرش بشریت (عکس شماره ۲) و شکار چرخ (عکس شماره ۱)، است.

عیسی بهادری، اصول نقاشی کلاسیک، طبیعت‌سازی و پرسپکتیو را در مدرسه صنایع مستظرفه (کمال‌الملک) و در محضر استادانی نظیر اسماعیل آشتیانی، علی محمد حیدریان و حسین شیخ آموخت. مینیاتور و نقشه قالی را از حسین طاهرزاده بهزاد (بنیانگذار مدرسه صنایع قدیمه در سال ۱۳۰۹ ه.ش.) فراگرفت. وی در سال‌های ۱۳۰۹ تا ۱۳۱۴ ه.ش. در طراحی کاخ مرمر با الهام از گنبد شیخ لطف‌الله شرکت کرد و سرانجام به

علت اختلاف نظر با حسین طاهرزاده بهزاد در سال ۱۳۱۵ ه.ش. عازم اصفهان شد تا دومین کانون تعلیم هنر بعد از مدرسه صنایع قدیمه را در اصفهان بنیان بگذارد. بهادری بعد از سی سال ریاست بر هنرستان هنرهای زیبا در سال ۱۳۴۷ ه.ش. بازنشسته شد (دادخواه، ۱۳۸۲: ۶). مرمت کتیبه پایین گنبد مسجد امام از کارهای او است (سجادی نایینی، ۱۳۸۵). ایشان، در سال ۱۳۲۰ ه.ش. ایشان در مسابقه طراحی بهترین نقشه قالی که بین استادان مشهور و بنام کشور برگزار شد رتبه اول را به دست آورد (افتخاری، ۱۳۷۵: ۱۴). فرش‌های بشریت، شکار چرخ، ستاره دریایی، تنازع بقا، تشعیر و پروانه‌ها (دادخواه، ۱۳۸۲: ۶) و نقشه فرش موسوم به رویاه و خروس (سجادی نایینی، ۱۳۸۵: ۷۸) از جمله آثار او است.

تصویر ۱- عیسی بهادری مدیر و مؤسس هنرستان هنرهای زیبا اصفهان (تاک، ۱۳۸۵: ۸۰)

یکی از تابلوهای او به نام مجلس ابن‌سینا در موزه لوور پاریس نگهداری می‌شود. بهادری استاد بزرگی بود که با استفاده هنرمندانه آموخته‌های خود در مدرسه کمال‌الملک و هنر سنتی اصفهان به طرز حیرت‌آور از طرح و رنگ‌های سنتی در فرش استفاده کرد و برای اولین بار مفاهیم عرفانی و نمادین را در پیچش گل‌ها و برگ‌ها و موتیف‌های سنتی پیاده کرد.

به گفته فرشچیان: «عیسی بهادری در طول تاریخ هنر ایران بزرگترین استاد در زمینه کاشی‌کاری، فرش، مینیاتور و تا حدی نقاشی بود». عیسی بهادری در سال ۱۳۶۵ درگذشت و پیکرش در گورستان پرلاشز پاریس به خاک سپرده شد (سیدحسینی، ۱۳۹۴). شناسنامه دو فرش شکار چرخ و بشریت در جدول شماره ۱ ذکر شده است.

فرش شکار چرخ

طرح فرش شکار چرخ، ساختار لچک و ترنج دارد که یکی اجزای تشکیل‌دهنده آن فرم‌های حیوانی است در متنی که حدوداً کف ساده است. لازم به ذکر است، ترنج مرکزی نیز از نوع مدالیون یا ترنج کاملاً گرد است که در دور بزرگ‌تری از این ترنج، پرواز عقاب‌ها در متن جای گرفته و پویایی و حس حرکت و جنبش بسیار زیادی در فرش با چنین تمهیدی نمود دارد.

جدول ۱- بررسی شناسنامه دو فرش شکار چرخ و بشریت از آثار عیسی بهادری

ردیف	ویژگی‌ها	فرش شکار چرخ	فرش بشریت
۱	اندازه یا ابعاد	۲۵۰×۱۵۰ سانتی متر	۱۵۶×۲۶۰ سانتی متر
۲	بافته	هنرستان هنرهای زیبای اصفهان غلامعلی صفدرزاده حقیقی	آقای محمدزاده
۳	رج شمار	۷۰ گره در ۵/۶ سانتی متر	۷۵ گره در ۵/۶ سانتی متر
۴	طرح	استاد عیسی بهادری	استاد عیسی بهادری
۵	محل بافت	اصفهان هنرستان هنرهای زیبا	اصفهان هنرستان هنرهای زیبا
۶	جنس تار	ابریشم	ابریشم
۷	جنس پود	پنبه	پنبه
۸	جنس پرز	پشم و ابریشم	پشم
۹	اهداکننده	حاج غلامرضا صفدرزاده حقیقی	صفدرزاده حقیقی
۱۰	طرح	لچک و ترنج	افشان ترنج دار
۱۱	سال بافت	۱۳۹۰ اهدا شده	۱۳۸۶ هجری شمسی
۱۲	نوع رنگ	گیاهی شیمیایی	گیاهی شیمیایی

(نگارندگان، ۱۳۹۹)

اسپیرال‌ها: تعداد بندهای اسلیمی استفاده شده در این طرح بسیار کم است و بندها از نوع ختایی است (تصویر ۲).
 تزیینات ختایی: گل‌ها، غنچه‌ها و برگ‌ها در این گروه هستند که این گل‌ها یا به صورت شاه عباسی بزرگ با فرم دایره شکل و یا به صورت دسته گل‌های دو یا سه تایی با اندازه کوچک که نقش تمام‌کننده اسپیرال یا گردش حلزونی را دارند.
 جانداران: این گروه که شامل پرندگان، چهارپایان و انسان‌ها می‌شود. فرم انسان در مرکز ترنج با فرم کاملاً طبیعی سوار بر اسب در حال شکار و همچنین سگی سفید رنگ در حال دویدن در پایین صحنه دیده می‌شود که پای او را در بر گرفته است. چهار شکارچی سوار بر اسب به شکل پویا، در دو لچک پایین کادر همراه با نمایش صحنه گرفت و گیر دو حیوان وحشی از دسته گربه‌سانان است. پرندگان در این طرح شامل پرندگان افسان‌های (در دو لچک قسمت بالا) پرندگان شکارچی (چون عقاب) در چهارسوی ترنج و پرنده شکاری دیگری در حالت شیرجه زدن در سر ترنج پایین کادر و اردک سانان و کبوترسانان که در ترنج دیده می‌شود. در اطراف ترنج و لابه‌لای پرندگان، فرم‌های ابر پیچان کوچک و ابر ماری در قسمت اتصال سر ترنج به ترنج دیده می‌شود. در این طرح از سه حاشیه تشکیل شده است. دو حاشیه کوچک (طره) و یک حاشیه بزرگ که در میان دو حاشیه کوچک قرار گرفته است و به صورت واگیره‌ای رسم

شده‌اند. ساختار حاشیه بزرگ یا اصلی واگیره ای ست که تعداد پرندگان زیادی در آن تعبیه شده است. جدول شماره ۲، آنالیز ساختار طرح و جدول شماره ۳، تحلیلی بر این فرش را نشان می‌دهد.

تصویر ۲- فرش شکار چرخ، طرح عیسی بهادری، بافت هنرستان هنرهای زیبای اصفهان، اندازه ۱/۵×۲/۴۱، رج‌شمار ۷۰، (سایت persiancarpetassociation.com)

جدول ۲- بررسی فرم و نقش فرش شکار چرخ

ردیف	نام فرش	تزیینات	آنالیز	تزیینات	آنالیز
۱	شکار چرخ	اسپیرال و اجزای ختایی		فرم پرندگان	
۲		فرم سرترنج‌ها		فرم ترنج	
۳		فرم لیچک‌ها			

جدول ۳- تحلیل فرش شکار چرخ و بررسی مفاهیم آن

ردیف	ستون ۱	ستون ۲
۱	موضوع طرح	شکار- رخدادهای واقعی و پدیده‌های طبیعی
۲	علت انتخاب اسم طرح	موضوع مورد نظر، ریشه در فرهنگ و ادب و اسطوره دارد و از مضامین مطرح در تاریخ هنر و ادب ایران است. علاوه بر طبیعت شکار و غالب یا مقلوب شدن هواره در چرخ آفرینش، هنرمند، با این ساختار چینش عناصر حیوانی، شکارچی و گرفت‌وگیر، شکوه از جور زمانه و روزگار را به تصویر در آورده است و چرخ و فلک نمود تصویری پرکاربری دارد. در طرح برهم زدن چرخ به بیان خاص، شکار چرخ را تصویر کرده است که کنایه از بر زیر آوردن چرخ نیلوفری است.
۴	زاویه دید طراح	از بالا به پایین (پرنده)- انسان سوار بر اسب در حال شکار و گرفت‌وگیر (روبرو)

(نگارندگان، ۱۳۹۹)

فرش بشریت

فرش بشریت بالعکس فرش شکار چرخ، با وجود طراحی پرکار و پر نقش‌مایه، نمایش‌دهنده نوعی سکون و ثبات است. طرح این فرش، ساختار ترنجی دارد و ترنجی بیضی شکل و افقی با دو سر ترنج نامتقارن. در این ترنج مرکزی و سرترنج و ته ترنج، سه حالت انسانی به صورت زوج و یا بهتر است بگوئیم سه مرحله کودکی، جوانی و سالخوردگی به تصویر درآمده است. سر ترنج فرم نشسته از روبروی دو کودک را به نمایش گذاشته که پشت به پشت هستند. حالت ایستای انسانی یا همان جوانی در ترنج مرکزی نمود پیدا کرده که به نوعی اتحاد زن و مرد را نیز به نمایش گذاشته است. در قرآن، تعالیم شرقی، عرفان، ادبیات و فلسفه و هنر چنین ویژگی‌ای یاد شده و به آن «اتحاد اضداد» گویند. چون آفرینش آسمان و زمین، شب و روز (بقره/۱۶۴). و سر ترنج بخش انتهایی، سالخوردگی را با فرم نیمه دراز کشیده دو پیکره ترسیم کرده است. در واقع در تفکر عرفانی، این اتحاد را وحدت در عین کثرت نامند. از نظر عرفا، در تجلی حق بر آفرینش، مراتبی وجود دارد که همه از آن حقیقت مطلقه منشاء یافتند و تجلی خداوند در آفرینش در کثرت است (برهانی و تقوایی، ۱۳۹۸، ۱۷۵).

صلح اضداد است عمر این جهان (مولوی، ۲۲/۵، ۳۴۲۱)

ته ترنج نیز نمایش دو انسان نیمه خوابیده پشت به پشت را نمایان کرده است که نمایش تغییر وضعیت از ایستایی ترنج به فضای افقی ته ترنج نمودی از کم‌توانی، سالخوردگی و گذر عمر است.

ختایی: تزیینات ختایی که ترنج و سر ترنج‌های نامتقارن، متن و حاشیه بزرگ و دو حاشیه کوچک را ساخته‌اند، شامل گل‌های شاه عباسی بزرگ، گل‌های پروانه‌ای و شاه عباسی کوچک، گل‌های گرد و ساده کوچک و برگ‌های ختایی غنچه‌ها و جانواران هستند. در لابه لای بندهای ختایی، حلزون، پرندگانی با اندازه کوچک و پرندگان تاج‌دار بزرگ افسانه‌ای ترسیم شده است.

ترنج مرکزی، کشیده، عمودی و بیضی شکل است که در داخل آن بندهای اسلیمی ساده، گل‌های شاه عباسی با تزیینات کنگره‌ای و دسته برگ‌ها ترسیم شده است. در این طرح از سه حاشیه استفاده شده است. حاشیه بزرگ بین دو حاشیه کوچک و به صورت واگیره‌ای و پرندگانی که بر ساقه‌های ختایی میان گل‌ها نشسته‌اند، تصویر شده است (تصویر شماره ۳). در جدول شماره ۴ و ۵ آنالیز ساختاری فرش بشریت و تحلیل آن مشهود است.

تصویر ۳- فرش بشریت، طرح عیسی بهادری، بافت هنرستان هنرهای زیبای اصفهان، اندازه ۱/۵۶×۲/۶۰، رج‌شمار ۷۵ (سایت persiancarpetassociation.com)

جدول ۴- بررسی فرم و نقش فرش بشریت از طریق آنالیز آن‌ها

ردیف	نام فرش	تزیینات	آنالیز	تزیینات	آنالیز
۱	بشریت	گردش‌های اسپیرال		جایگزاری گل‌ها	
ردیف	نام فرش	تزیینات	آنالیز	تزیینات	آنالیز

	اجزای گلدان مرکزی		فرم بدن پرنندگان	بشریت	۲
			فرم بدن‌های تشکیل شده در دسته برگ		

(نگارندگان، ۱۳۹۹)

جدول ۵- تحلیل طرح فرش بشریت و بررسی مفاهیم آن

ردیف	ستون ۱	ستون ۲
۱	موضوع طرح	درباره رشد و بالندگی انسان درسه مرحله دوره جنینی، بالندگی و سالخوردگی یا مرگ. که انسان مظهر تعالی و کانون این زایش بالنده و بالارونده است.
۲	علت انتخاب اسم طرح	هرچیزی در این عالم عمری را سپری می‌کند در این سیر، آغاز و انجام و میانه‌ای وجود دارد، نه تنها برای انسان بلکه برای گیاهان و مواد آلی نیز این مراتب وجود دارد از این رو عیسی خان بهادری نام بشریت را برای این فرش انتخاب کردند.
۳	زاویه دید طراح	روبرو
۴	نشانه‌ها در طرح	طرح به مثابه یک اثر تجسمی عمل کرده و نبودن نقوش زمینه لطمه‌ای به اصل موضوع نزده است. شکل عجیب و نامتداول ترنج و سرترنج بر روی پایه‌ای کاسه‌ای به مفهوم زایش است
۵	هدف بهادری در طراحی فرش بشریت	یادآوری مفهوم عمیق‌تر از مفاهیم مادی و هرپدیده‌ای، احساسی و اندیشه‌ای آغاز و انجامی دارند.

(نگارندگان، ۱۳۹۹)

تجزیه و تحلیل یافته‌های تحقیق

عیسی بهادری در طراحی، تکنیک‌های خاص خود را داشت. او نمودی از ساقه‌های گیاهی و پرنندگان و حیوانات را در ترکیبی متناسب با مضمون طراحی و چپش می‌کرد. در طراحی فرم پرنندگان در فرش شکار چرخ، با توجه به

ماهیت شکار و تعامل برای زیستن، بدن پرندگان درشت دیده می‌شود و فرم منقار، پاها و بال‌های پرندگان شکاری اندکی درشت‌تر و خشن‌تر از حد معمول طراحی شده‌اند و همچنین تنها شاهپیرهای اصلی، طراحی شده و عیسی بهادری از نمایش پرهای کوچک‌تر و جزئیات صرف‌نظر نموده است. مه‌ترین مشخصه نقش مایه‌سازی خاص بهادری در طراحی نقش مایه‌های پرندگان، چهارپایان و درندگان است به گونه‌ای که در فرش شکار چرخ، طراحی این جانداران، حس حرکت، سرعت، شکار، پرواز را به خوبی القا می‌کند. در فرش بشریت نیز آرامش و رشد حاکی از حضور پرندگان نشسته بر ساقه‌ها، فضای رشد و تعالی در فرآیند زندگی را رهنمون می‌سازد.

عیسی‌خان بهادری، بر هنر نگارگری دوره صفویه مطالعه داشته و مشخص است که تحت تأثیر نگارگری عصر صفویه و به ویژه مکتب اصفهان، از نقوش حیوانی، پرندگان، بازی چوگان و شکار و حتی حشراتی نظیر پروانه و حلزون نیز در طراحی فرش‌های خویش بهره برده است. حیوانات مورد استفاده بهادری شامل گونه‌های بسیار متنوعی از پلنگ، ببر، خرس، میمون، شیر، قوچ، آهو، روباه، خرگوش، سیمرغ، اژدها، کبک، قرقاول، اردک، عقاب و بسیاری پرندگان دیگر و همین‌طور انواع ماهیان و آبزیان گوناگون است.

با توجه به تصاویری که بهادری از طراحی حیوانات و پرندگان ارائه داده است، در می‌یابیم که طراحی همراه با نمایش ظرافت اندام حیوانی و پرندگان تا به حدی کامل است که دیگر نیازی به نمایش جزئیات بدن پرنده و حیوانات متنوع وجود ندارد.

نتیجه‌گیری

باتوجه به مقاله حاضر این نتایج حاصل شد که اوج هنرهای اصفهان در زمان صفویه شکل می‌گیرد. مکتب اصفهان در واقع تکامل یافته مکتب تبریز است و هنرمندان اصفهان ادامه‌دهنده راه مکتب علی هروی و کمال الدین بهزاد هستند. اولین کارگاه قالی‌بافی در زمان شاه عباس کبیر (۱۵۸۸-۱۶۲۹ م) در اصفهان ساخته شد و احیای مجدد این صنعت به زمان ناصرالدین شاه قاجار برمی‌گردد. استاد عیسی بهادری یکی از هنرمندان بنام معاصر در اصفهان است که از بهترین نمونه‌های طراحی فرش وی می‌توان فرش بشریت و شکار چرخ را نام برد. فرش شکار چرخ یک فرش لچک و ترنج سرتاسری است که نقوش حیوانی از مهم‌ترین اجزای تشکیل‌دهنده آن است و عناصر ختایی و اسلیمی کمتری در فرش خودنمایی می‌کند. چپش پرندگان شکاری در مدالیون کوچک و بزرگ مرکزی و اطراف آن و حاشیه به گونه‌ای است که فرش بسیار پویا و حس حرکت و جنبش توأم با گرفت‌و‌گیر با مضمون شکار را به خوبی بازگو می‌کند. زاویه دید پرندگان شکاری از بالا به پایین و سایر صحنه‌های گرفت‌و‌گیر از روبرو تعبیه شده است. که این زاویه دیدهای متنوع و توأمان حس قرارگیری در آسمان (کمین) و شکار در زمین را به خوبی نمایان ساخته است.

در فرش بشریت، عیسی خان از قابلیت‌های نقوش گیاهی و پرندگان در نمایش حالات و اندام انسانی به خوبی بهره برده است. لازم به ذکر است که رنگ‌بندی نیز در ایجاد تمایز میان فرم‌های گیاهی از نمود انسانی بسیار مؤثر بوده است.

در پاسخ به سؤال اول که طراحی فرش استاد عیسی بهادری چه ویژگی‌هایی دارد این نتیجه حاصل شد که، عیسی بهادری داری سبک خاص خود بوده است و با استفاده شایسته از اسلیمی‌ها و ختایی‌ها و زایش مکرر آن‌ها در هم‌نشینی زیبایی از پرندگان و گل‌ها، خلاق بوده و مفاهیم عرفانی و نمادین را در پیچش گل‌ها و برگ‌ها پیاده کرده است که یکی از این مفاهیم در فرش بشریت، اتحاد اضداد یا وحدت در عین کثرت است. در پاسخ به سؤال دوم که مهم‌ترین شاخصه‌های تصویری دو فرش با توجه به موضوع چیست؟ نتایج مشخص کرد، موضوع فرش بشریت نشان دادن زمان تولد تا مرگ یک انسان را با استفاده از کنار هم قرار دادن عناصر گیاهی و حیوانی به تصویر کشیده است که پرندگان به عنوان نقطه عطفی در نمایش سیر آرام زندگی با حالتی نشسته به نمایش درآمدند. فرش شکار چرخ با به تصویر کشیدن چرخه حیات در قالب شکار و گرفت و گیر به تکاپوی همیشگی پرندگان شکاری و انسان در حال شکار و گرفت‌و‌گیر حیوانات پرداخته است که این حیات نیز بخشی از چرخه زندگانی است.

عیسی خان بهادری نگاهی مرکزگرا و وحدت‌گرا در طراحی داشته است چرا که در هر دو فرش ایشان از فضای ترنج مرکزی و سر ترنج و ته ترنج در نمایش اصل موضوعات بهره برده و ترنج مرکزی با هدف ایجاد تابلوی منحصر به فردی برای نمایش بهتر موضوع اصلی به مخاطب طراحی شده است و سایر اجزای طرح فرش چون لچکی‌ها و متن و حاشیه در خدمت بهتر دیده شدن این ترنج مرکزی، سیر آرام و سستی به کارگیری ساقه‌های گیاهی و هم‌نشینی با پرندگان را دنبال می‌کند.

فهرست منابع

- ابوعطا، رضا، (۱۳۵۷)، هنرستان هنرهای زیبا اصفهان (۱۳۵۷-۱۳۱۵).
- ادوارز، سیسیل، (۱۳۵۷)، قالی ایران، ترجمه میهن دخت صبا، تهران: انجمن دوستداران کتاب
- استنبرز، اریک (۱۳۸۴)، قالی و قالیچه‌های شهری و روستایی ایران، چاپ دوم، ترجمه مهشید تولایی، انتشارات یساوولی
- افتخاری، محمود، (۱۳۷۵)، شور آفرینش، نگاهی به احوال و آثار استاد عیسی بهادری. موزه‌ها، (۱۴، ۲۱ تا ۱۹).

- تقوایی، ویدا، برهانی فر، سحر (۱۳۹۸)، اصل هم‌نشینی اضداد در عرفان، هنر و معماری ایرانی، دو فصلنامه علمی کارافن، شماره ۴۵، (۱۷۶-۱۷۵)
- تاکی، بهنام، (۱۳۷۵)، بررسی سیر تاریخی و شیوه آموزش در هنرستان هنرهای زیبا اصفهان. پایان‌نامه کارشناسی
- حاجی قاسمی، کامبیز، (۱۳۸۶)، چشم انداز معماری و آثار دوره صفوی در ایران، مجموعه مقالات معماری و شهرسازی، شماره ۴۴
- حشمتی‌رضوی، فضل‌الله، (۱۳۷۲)، فرش نامه دکتر حسن آذرباد، تهران،
- دادخواه، جعفرقلی، (۱۳۸۲)، بیوگرافی و آثار عیسی بهادری، نقش و فرش (۲، ۶ تا ۷)
- ژوله، تورج، (۱۳۸۱)، پژوهشی در فرش ایران، چاپ اول، انتشارات یساولی
- سجادی نائینی، سید مهدی، (۱۳۸۵)، عیسی بهادری، نقاش و طراح قالی، بنیانگذار هنرستان هنرهای زیبا اصفهان.
- سید حسینی، نادر، پایدار فرد، آرزو، (۱۳۹۴). بررسی روش طراحی و ویژگی‌های فرش معاصر اصفهان (با تأکید به آثار عیسی بهادری، احمد ارچنگ و سید جواد رستم شیرازی)، پایان‌نامه کارشناسی
- صوراسرافیل، شیرین. (۱۳۸۱)، طراحان بزرگ فرش ایران، سیری در مراحل تحول طراحی فرش، تهران: پیکان.
- قزوینی، رؤیا (۱۳۸۵)، هنرستان هنرهای زیبا اصفهان، فرهنگ اصفهان، (۳۳ و ۱۲۹، ۳۴-۱۲۴).
- مظفری‌زاده یزدی، محمد. (۱۳۹۲)، مطالعه و شناسایی روش طراحی فرش در آثار چهار استاد طراح معاصر اصفهان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد صنایع دستی، دانشگاه هنر.
- مظفری‌زاده یزدی، محمد و زاویه، سعید. (۱۳۹۲)، اهمیت موضوع در روش طراحی قالی عیسی بهادری، مطالعات هنر اسلامی، (۲۵، ۱۹ تا ۳۰).